

Asya Studies

Akademik Sosyal Araştırmalar / Academic Social Studies

Year: 9, Number: 32, p. 309-318, Summer 2025

Azerbaycan Tarihine Yön Veren Türk Aydını: Mehmet Emin Resulzade

The Turkish Intellectual Who Shaped the History of Azerbaijan: Mehmet Emin Resulzade

ISSN: 2602-2877 / E-ISSN: 2602-263X

Araştırma Makalesi
Research Article

Makale Geliş Tarihi
Article Arrival Date
16/03/2025

Makale Kabul Tarihi
Article Accepted Date
28/05/2025

Makale Yayın Tarihi
Article Publication Date
25/06/2025

Asya Studies

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan Afsin Ünal Erciyes
Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
afsin@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4730-2159

Sevil Başol
Doktora Öğrencisi
Erciyes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Genel Türk Tarihi
basolsevil@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4098-1512

Öz

Rus imparatorluğunun 19. yüz yılda Azerbaycan topraklarını işgal etmesinden dolayı Azerbaycan halkı, Rus yönetimi altında yaşamlarını sürdürmek zorunda kaldı. Rus yönetimi altında yaşamak istemeyen Azerbaycan halkı, zaman zaman isyan etse de olumlu sonuç alamadı. Azerbaycan halkı gibi bağımsız yaşamak isteyen Azerbaycan aydınları, batılı devletlerde yönetim şeklinin ulus devlet anlayışına dönüşmesinden etkilenerek ulus devlet yönetim modelini Azerbaycan topraklarında da uygulamak istedi. Azerbaycan aydınlarının bu isteğine katkı sağlayan, Avrupalı, Türk ve Rus aydınlarıydı. Azerbaycan aydınlarıyla diğer ülkelerin aydınlarının görüşmesi, aydınların yaşanan her olayla ilgili bilgi sahibi olmalarını sağladı. Böylece Azerbaycan aydınları, Azerbaycan'ın bağımsızlığı için verdikleri mücadeleyi dönemin şartlarına uygun şekilde gerçekleştirdiler. Diğer ülkelerde ulus devlet inşası için yapılan faaliyetlerin benzerleri Azerbaycan halkının bağımsızlığı için de uygulandı. Halkı bilinçlendirmek amacıyla gazete ve dergilerde Azerbaycan aydınları tarafından yazılan yazılar kaleme alındı. Ayrıca çeşitli kurum ve kuruluşlar meydana getirildi.

Doktora tezinden üretilen bu çalışmamızda, Mehmet Emin Resulzade'nin hayatı boyunca yaptığı faaliyetler yer almaktadır. Çalışmanın amacına uygun şekilde Mehmet Emin Resulzade'nin yaptığı faaliyetler üzerinde durulmaya özen gösterildi. Konunun uzayacağı düşüncesiyle dönemin diğer olaylarına fazla yer verilmedi. Mehmet Emin Resulzade tarihte ilk kez Azerbaycan topraklarında kurulan Türk İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunda yer alan Azerbaycan aydınlarından biridir. Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan halkının esaret altında yaşamaması için ömrü boyunca mücadele eden son nefesine kadarda mücadele etmekten vazgeçmeyen olayları, olguları sorgulayan yeni fikirlerle ve yeniliklere açık, ileri görüşlü Türkçülüğü savunan bir Azerbaycan aydınıdır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Aydın, Bağımsızlık, Cumhuriyet, Resulzade

Abstract

Due to the occupation of azerbaijani lands by the russian empire in the 19. th century, the azerbaijani people had to continue their lives under russian rule. the azerbaijani people, who did not want to live under russian rule, rebelled from time to time, but did not achieve positive results. azerbaijani intellectuals, who wanted to live independently like the azerbaijani people, were influenced by the transformation of the form of government in western countries into a nation-state approach and wanted to implement the nation-state governance model in azerbaijani lands as well. european, turkish and russian intellectuals contributed to this desire of azerbaijani intellectuals. Meetings between azerbaijani intellectuals and intellectuals from other countries enabled the intellectuals to be informed about every event that took place. Thus, Azerbaijani intellectuals carried out their struggle for the independence of Azerbaijan in accordance with the conditions of the period. Similar activities to those carried out in other countries for the construction of a nation-state were implemented during the independence of the Azerbaijani people. Articles were written by Azerbaijani intellectuals in newspapers and magazines to raise public awareness. Additionally, various institutions and organizations were established.

In this study, produced from his doctoral thesis, the activities of Mehmet Emin Resulzade throughout his life are included. In accordance with the purpose of the study, care was taken to focus on the activities of Mehmet Emin Resulzade. Other events of the period were not covered much because the topic would be lengthy. Mehmet Emin Resulzade is one of the Azerbaijani intellectuals who took part in the establishment of the Turkish Islamic Republic, which was established for the first time in history on the territory of Azerbaijan. Mehmet Emin Resulzade was an Azerbaijani intellectual who fought throughout his life to prevent the Azerbaijani people from living in captivity, who did not give up the struggle until his last breath, who questioned events and facts, who was open to new ideas and innovations, and who defended Turkism with a forward-thinking mind.

Keywords: Azerbaijan Intellectual, Independence, Republic, Resulzade

Atf Bilgisi / Citation Information

Ünal, A. A., & Başol, S. (2025). Azerbaycan tarihine yön veren Türk aydını: Mehmet Emin Resulzade. *Asya Studies*, 9(32), 309-318. <https://doi.org/10.31455/asya.1659150>

GİRİŞ

Mehmet Emin Resulzade'nin yaşadığı 1884-1955 yılları arasındaki dönem hem Azerbaycan tarihi hem de dünya tarihi açısından değişimin yaşandığı dönemdir. 1. ve 2. dünya savaşının yaşandığı, ülkelerin yönetim şekillerinin değiştiği zamanda Azerbaycan coğrafyası ve aydınları da bu değişimlerden etkilendi. Çok fazla olayların yaşanması ve bu olayların çalışmamızda yer alması çalışmamızın konusunu oluşturan Mehmet Emin Resulzade'nin hayatını ve yaptığı çalışmaları karmaşık hale getireceğinden dolayı, ayrıntılara fazla yer verilmedi. Resulzade'nin Azerbaycan halkı ve cumhuriyeti için verdiği mücadele üzerinde duruldu.

Rus imparatorluğunun yayılma siyasetinin devlet politikası haline gelmesi, Rusların Kafkasya ve Orta Asya topraklarını işgal etmesine ve yıllarca bu toprakları kendi yönetimleri altında tutmasına sebebiyet verdi. Azerbaycan topraklarını da işgal eden Ruslar burada kendilerine en uygun yönetim şeklini meydana getirerek Azerbaycan halkını yönetti. Rus yönetimini kabul etmek istemeyen halk Gence, Kuba, Şeki gibi şehirlerde isyan etti, ancak başarı sağlanamadı (İsmailov, 2014:289-299-300, Mehmetzade, 1991:31). Ruslar işgal ettiği bölgelerde uyguladığı politikayı Azerbaycan topraklarında da uyguladı. Ruslaştırma siyaseti kapsamında Azerbaycan halkına dil, eğitim ve kültür gibi alanlarda Rus kültürü empoze edilmeye çalışıldı. Okullarda Rus dilinde ve belirlenen konularda eğitim verildi. Ruslar bu baskıların benzerlerini Orta Asya topraklarında yaşayan halklara da uyguladı. Rus esaretine karşı mücadele eden aydın kişiler ülkelerini ve halklarını bağımsızlığa kavuşturmak için çeşitli faaliyetlerde bulundu. Türkistan coğrafyasında açılan “usulü cedit” okulları Azerbaycan topraklarında da açıldı (Bəşiroğlu, 2012:49, Güngör, 2011:85-87, Süleymanlı, 2006:64-66-69). Halkın eğitimle bilinçlenmesi amaçlandı. Eğitim faaliyetleri devam ederken Azerbaycan aydınlarının bağımsızlık için verdiği mücadele silahla değil, süreli yayınlarda kaleme aldıkları yazılarla oldu. Bu yazıların yer aldığı gazete ve dergilerin halka ulaşması için çaba sarf edildi. Azerbaycan aydınlarının bu mücadelesi Azerbaycan cumhuriyetinin kurulmasında önemli rol oynadı.

Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkması diğer ülkeleri de etkiledi. Ülkelerinde kendi ulus devletlerini kurmak için mücadele eden aydınlar, birtakım teşebbüslerde bulundu. Azerbaycan coğrafyasında ise Mehmet Emin Resulzade ülkesinin bağımsızlığı için uğraşan Azerbaycan Türkü aydınları arasındaki yerini aldı (Süleymanlı, 2006:139-142). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilan edildiği dönem 1. dünya savaşının yaşandığı bazı ülkelerin yenildiği bazı ülkelerin de zafer kazandığı dönemdir. Bu zor dönemde cumhuriyetin ilan edilmesi Resulzade ve arkadaşlarının büyük başarısıdır.

Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşlarının Azerbaycan halkı ve ülkesi için yaptığı mücadeleye Türkiye de katkı sağladı. OsmanlıDevletinin dağılma dönemine girmesi neticesinde Türk aydınları da Türkiye'de ulus devlet inşa etmek istedi. Bu istek iki ülkenin aydınlarını bir araya getirdi. İdeolojik fikirler konusunda birbirinden etkilenen aydınlar ülkelerinin bağımsızlığına katkı sağladı. Türkiye Azerbaycan aydınlarına ev sahipliği yaparak çalışmalarına destek verdi.

İki ülkenin aydınlarının ilişkileri 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın ilk zamanlarında Azerbaycan'dan aydınların Türkiye'ye iltica etmesiyle başladı. Azerbaycan'dan iltica eden

aydınların Türkiye’de kalmalarının sürekli hale gelmesi 20 Nisan 1920 senesinden itibaren oldu. Bu durum iki ülke halkı arasında sağlam ilişkilerin kurulmasını sağladı. Ayrıca ilerleyen zamanlarda kurulacak ilişkilerin esasını teşkil etti. Aydın sınıfın yanı sıra Azerbaycan topraklarında olan kişiler de Türkiye’ye iltica etti. Dönemin Osmanlı Devleti topraklarına iltica eden Şeki ve Şirvan Hanlığının hükümdarı Selim Han hakkındaki belgelerde Osmanlı toprağı Bursa şehrine yerleştiğı, bu bölgede Osmanlı hükümdarından 1822 senesinde çiftlik istediğı yer almaktadır (Attar ve Şimşir, 2013:63-76).

Mehmet Emin Resulzade’nin Hayatı ve Yaptığı Çalışmalar

Mehmet Emin Resulzade Bakü’de 31 Ocak 1884 yılında dindar bir ailenin ferdi olarak dünyaya geldi. Babası Hacı Molla Elekber Resulzade, annesi Zal Kızı Ziyet’tir. İlk akademik eğitimini ve sosyo-kültürel eğitimini aile çevresinde alan Resulzade, Bakü’de bulunan teknik okulda eğitim almaya başladı. Ancak Resulzade, dönemin siyasi olaylarında yer almak istediğinden teknik okulu tamamlamadan yazarlık yapmaya başladı. Resulzade, 1903 yılında ilk yazısını Tiflis şehrinde çıkan Şark-i Rus gazetesine yazdı. Ali Bey Hüseyinzade tarafından yayınlanan Füyuzat dergisinde ve Hayat gazetesinde, Ali Ağaoğlu tarafından yayınlanan İrşat gazetesi ve Terakki dergisinde çeşitli makaleler yazdı. Resulzade, 1905-1908 yılları arasında Bakü şehrinde çıkardığı Yoldaş ve Tekamül gazeteleriyle çalışmalarına ve siyasi faaliyetlerine farklılık getirmeye başladı (Rəsulzadə, 2009: 14).

Mehmet Emin Resulzade 1902 ve 1903 yıllarında orta ve lise derecesine sahip Rus okullarında okuyan Azerbaycan Türkü öğrencilerin katıldığı Müslüman Gençlik Cemiyeti isminde gizli bir cemiyet kurdu. Resulzade kurduğu bu gizli cemiyetin faaliyetleriyle ilgili şu sözleri dile getirdi; “Bu dernekde, üyelerinin milli duygularını güçlendirmek, Rus okullarında okutulmayan Azerbaycan Türkçesini kendi kendine ilerletmek, yerli edebiyatçıların eserlerini okumak, çarlık rejimine karşı yazılmış ihtilal yazılarını ezberlemek ve bazen matbaada basılmış beyanname dağıtmak, işçilerin arasına girerek bağımsızlık ve devrim düşüncelerini sistemli şekilde yaymak gibi faaliyetler yapıldı”. Bu cemiyet kurulup çeşitli faaliyetlerde bulunduktan sonra Rus hükümetinden milli ve medeni haklar almayı ümit etti. Cemiyet üyeleri Çarlık rejimine karşı sosyalizmi tamamen benimsemese de bağımsızlık mücadelelerinde kendilerine en uygun gördükleri sosyal demokratlarla birlikte hareket etti (Yaqublu, 1999: 11-12).

Müslüman Gençlik Cemiyeti’nin üyeleri tarafından fikri düşünceleri yaymak ve propaganda yaparak Azerbaycan halkını, Rus esaretinden çıkartıp bağımsızlığa kavuşturmaya teşvik etmek amacıyla Himmet gazetesi çıkarıldı. Himmet gazetesi 1904 yılının sonlarından 1905 yılının Şubat ayına kadar birkaç yüz tirajla 5-6 nüsha olarak yayınlandı. 3 Temmuz 1917 yılından itibaren Neriman Nerimanov’un editörlüğünde Himmet gazetesi tekrar yayınlandı. Resulzade’nin çalışmalarının bir parçası haline gelen Himmet gazetesi Kafkasya’da yayınlanan Azerbaycan matbuatının ilk Türk parti yayın organı niteliğini taşımaktadır (Yaqublu, 1999: 12).

Azerbaycan Türkü işçiler bağımsızlık mücadelesine dikkat çekmek için 1904 yılının sonlarında Bakü Komitesi idaresinin hâkimiyetinde Müslüman Sosyal Demokrat Himmet partisini kurdu. Himmet partisinin kurucuları arasında Mehmet Emin Resulzade, Neriman Nerimanov, M. Əzizbəyov, M. H. Mövsümov, M. H. Hacinski gibi kişiler yer aldı. Ayrıca 1911 de kurulacak olan Müsavat Partisi’nin kurucularından Abbasqulu Kazımsadə ve Kərbəlayi Mikayılzadə bu partide görev yaptı. Himmet partisi Bakü parti teşkilatının ayrılmaz parçasıydı.

Bu parti Bakü Bolşevik komitesinin Azerbaycanlı işçileri arasında partinin şubesi özelliğiyle faaliyet göstererek çalışmalarını sürdürdü. 1905 yılında Rusya’da meydana gelen ihtilalden sonra Resulzade ve arkadaşları Bolşeviklerin amaç ve isteklerinin Azerbaycan halkına fayda sağlamayacağını düşündüklerinden Rus devrimcilerden uzaklaştılar. Böylece 1907 yılında Himmet partisi kapatıldı (Yaqublu , 1999: 12).

Rus aydınlar, Rus yönetiminin sürekli diğer ülkelerle yaptığı savaşlara son vermesini ve daha özgür yaşamak istediklerini dile getirmeye başladı. Rusya’nın 1905 yılında Japonya ile yaptığı savaşı kaybetmesinden sonra Bolşevikler, Rusya’ya komünizm anlayışının gelmesini istedi. Rus aydınları da daha özgür yaşama isteklerini Rus yönetimine belirttiği sırada Rus Çarlık yönetimi demokratik yönetim için meşrutiyeti ilan etmek zorunda kaldı. Tarihte 1905 Rus ihtilali olarak bilinen bu olay Rus hâkimiyeti altında yaşayan Türkleri de yakından ilgilendirdi. Duma adı verilen mecliste Ruslarla birlikte diğer ülkelerden gelen temsilciler de yer alabilecekti. Bu durum Azerbaycan halkının demokratik haklar olarak istediği eğitim, dil, ekonomi gibi alanlarda faaliyet göstermesi anlamına gelmekteydi. Bu sebeple Rus halkına verilen hak ve özgürlükler Azerbaycan halkı için de istenmekteydi. Bu sistemle, Rus yönetimi altında yaşamını sürdüren halkların demokratik yaşayıp ekonomik, sosyal, kültürel gibi çeşitli alanlarda gelişmesini istemeyen Rus hükümdarı Çar II. Nikola 1907 yılında yayınladığı fermanla Duma meclisini kapattı (Saray, 2019: 34-35).

Rus hükümetinin Duma meclisini kapatmasından sonra ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele eden aydınlar, Rus yönetiminin baskısı altında yaşamlarını devam ettiremediklerinden ülkelerini terk etmek zorunda kaldılar (Şimşir 2018 233). Ülkesini terk eden aydınlardan biri de 1908 yılında İran’a giden Azerbaycan Türkü Mehmet Emin Resulzade idi. Resulzade, İran’a gittiğinde fikirlerini yaymaya ve yayın hayatına devam etti. İran’ın Tahran şehrinde İran-nov yani Yeni İran gazetesini yayınladı. Ayrıca İran Demokrat Partisi 1910 yılında kurulurken Resulzade, partinin kurucularından biri oldu (Süleymanlı 2006 120). İranda’da çalışmalarına devam eden Resulzade, Yeni İran gazetesinde Rus baskısından İran’ın kurtulabilmesi için makaleler yazdı. Bir süre sonra Yeni İran gazetesi kurulan İran Demokrat Partisinin gazetesi olarak yayınlanmaya başladı. Bu durumdan rahatsızlık duyan İran coğrafyasında bulunan Rus elçiliği Mehmet Emin Resulzade’nin İran topraklarından uzaklaştırılmasını istedi. Bu nedenle Resulzade fikirlerini daha rahat ifade edebileceği coğrafyaya yani Türkiye’ye gitti (Şimşir, 2018 :233).

Türkiye’ye gelen Resulzade, İstanbul’da yaşayan Azerbaycan Türkü aydınlar Ali Bey Hüseyinzade ve Ahmet Ağaoğlu ile Türkiye’de yaşayan aydınlar Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura ile iletişim kurdu. Türkçülük fikrini savunan aydınlarla birlikte hareket eden Resulzade, Türkçülük akımının yayın organı Yurt Dergisi için makaleler kaleme aldı. Ayrıca kurulan Türk Ocağında çeşitli görevler aldı (Süleymanlı, 2006, 121). Resulzade, Türkçülük fikrini İstanbul’da ikamet eden Şeyh Cemaleddin Afgani’nin kaleme aldığı yazılardan etkilenerek benimsedi. 1913 senesinde Rus yönetiminin mensup olduğu Romanov Hanedanlığının 300. yılına ithafen deklare edilen siyasi af Resulzadeyi ülkesi Azerbaycan’a döndürdü (Baykara, 1975: 211).

Azerbaycan’a gelen Resulzade, Bakü’de çalışmalarına devam ederek 1911 yılında Kazımzade Abbas Bey, Mehmet Ali Resulzade ve Tağı Nağioğluyla birlikte kurduğu Müsavat Partisinde aktif rol oynadı. Müsavat Partisinin başkanı sıfatıyla bağımsızlık, Türkçülük gibi

konularda yazılan yazıları inceleyerek partinin ideolojisini belirledi. Bu ideolojileri partinin yayın organı Açık Söz gazetesinde kaleme aldı (Mehmetzade, 1991: 1-2). Ayrıca Resulzade, Türkler arasında ortak dil konusunda sade anlaşılır bir Türk dilinin kullanılmasının zorunluluğunu dile getirdi. Dönemin tartışmalarında yer alan Osmanlı Türkçesinin anlaşılmasının zorluğundan ve Türklüğü temsil etmediğinden dolayı ortak dil kabul edilmemesi gerektiğini de savundu. Böylece Resulzade, 1915 yılında Açık Söz gazetesinde sade dille yazılan makaleler kaleme alarak edebiyat dünyasında milliyetçi duyguların ön planda olduğu eserlerin ortaya çıkmasını sağladı (Mehmetzade, 1991: 45).

Mehmet Emin Resulzade, Müslümanlığın milleti temsil etmediğini ümmetçiliği temsil ettiğini milletin dini inancına göre değil kültür ve dil birlikteliği üzerinde kurulması gerektiğini belirterek bağımsızlık mücadelesinde ulusal hareketin toplumsal felsefesini meydana getirdi. Açık Söz gazetesinde kullanılan Müslüman ve Tatar kelimesi yerine Türk kelimesi kullanılmaya başlandı. Ulusa ve Rus yönetimine Türk olduklarını belirten sözlerle ifade edilen yazılar yazıldı. Açık Söz gazetesinin sloganını “Gündelik Türk gazetesi” şeklinde belirledi. Bu gelişmelerin sonucunda ümmetçilik kavramı son buldu. Ümmetçilik kavramının yerine Türk milliyetçiliği kavramı ortaya çıktı. Türk milliyetçiliği de Azerbaycan halkının bağımsızlık mücadelesinde aktif rol oynadı (Mehmetzade, 1991:46).

Mehmet Emin Resulzade ve Müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluşu

1917 yılında Rus imparatorluğunun Baltık denizi kıyısında, Lehistan vadisinde ve Karpat dağlarında görünmeyen yenilgisi dünyada yapılan savaşların önemli bir parçasını sona erdirdi. Çarlık rejimini sona erdiren büyük yenilgi Rusya topraklarında ve onun hâkimiyeti altında yaşayan halkların yönetimlerini yeniden düzenledi. 1917 yılında Rus Çarlık rejimine karşı yapılan ihtilal, haksızlığa uğrayan gruplara bağımsızlık, Rus yönetimi altında yaşayan milletlere de özerklik verecekti. Rus ihtilalinin ilk günlerinde kurucu meclisin oluşturulması beklendi. Çünkü kurucu meclis en kısa sürede toplanıp işçilere iş, çiftçiye toprak, uluslara da bağımsızlık verecekti. Rus yönetimi altında yaşayan Türkler ve diğer topluluklar kurucu meclisten nasıl kararların çıkacağını bekledi. Tarihler 15 Nisan 1917 yılını gösterdiğinde Bakü’de kurultay ismi verilen Kafkasya Müslüman Kongresi ilk kez toplandı. Toplantıda ihtilalden sonra yeni gelen Rus hükümetinin yönetim şeklinin nasıl olacağı konusunda görüşler belirtildi. Daha sonra Rus yönetimi altında yaşayan Müslüman halkların yönetilmesiyle ilgili konular tartışıldı. Bu konuları tartışan kişilerin ideolojik görüşü sosyalist, Türkçü ve İslamcıydı. Federasyon temelli devlet şeklini savunanlar Türkçülük ideolojisini benimseyenlerdi. Azerbaycan halkı için bölgesel özerklik istiyorlardı. Bu düşünceye karşı çıkanlar da sadece cumhuriyetle yetinip ulus konusunu bölgesel değil medeni özerklik şeklinde düşünmekteydi (Resulzade, 1990 :29 -30).

Moskova’da Rus yönetimi altında yaşayan Müslümanları ilgilendiren kongre yapıldı. Bu kongrede Rusya’nın ulusal ve bölgesel özerklikler şeklinde kurulan devletlerin bir araya gelerek oluşturduğu cumhuriyet yönetimi istendi. Rus ihtilalinin ortaya çıkmasıyla geleceklerini belirlemek isteyen halklar farklı isimlerde ve farklı şehirlerde kongre düzenledi. Rusya’da kurucu meclise seçilen üyeler Kafkasya’dan ayrılmadan Tiflis şehrinde Maverayı Kafkas Seym ismiyle meclis kurdu. Meclis üyeleri Gürcü, Ermeni, Türk ve Ruslardan meydana gelmekteydi. Bu meclisin amacı Kafkas bölgesinde bulunan şehirlerin yönetimini sağlamak ve Rusya’dan

kalan Türkiye Kafkas cephesiyle ilgili konuları sona erdirmeyi (Resulzade, 1990:34-35). Tiflis'te meclis kurulurken Bakü şehrinde ise Bolşevikler güçlü Sovyet düşüncesini savundular. Bakü'de Sovyet düşüncesinin ortaya çıkmasında sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte işçi sınıfının fazlalaşması, İran'dan Bakü'ye gelen Rus askerleri ile Hazar denizi sahilinde bulunan askeri ve ticari denizcilerin Rus olması etkilidir. Bakü şehrinde bulunanlar Sovyet yönetimini isterken, Kafkasya coğrafyasında yaşayanlar Seym hükümetini istedi. Sovyet ile Seym topluluklarından başka Türklerin, Ermenilerin, Gürcülerin meydana getirdiği "milli şura" adı verilen danışma kurulu oluşturuldu. Bu kurumlar resmi olmasa da siyasetteki mevkileri ve güçleri önemliydi. Maverayı Kafkas Müslüman şurasının merkez komitesi Azerbaycan'ın Bakü şehrinde bulunmaktaydı (Resulzade, 1990: 35).

Rus hükümdarı Lenin Petrograd şehrinde yönetimin başına geçince tüm dünyada yaşayan Müslümanlara özel beyanname yayımlayarak özgür yaşamayan halklara bağımsızlık verileceğini söylüyordu. Bolşevik yönetimi destek bulup, Lenin mevkisini sağlamlaştırdığında Lenin'in Müslümanlara verdiği vaat geçerliğini kaybetmeye başladı. Lenin'in yönetime ilk geçtiği zamanlardaki söylemleri ve davranışlarının değişmesi verdiği sözlerin yapılmayacağını gösterdi. Lenin'in bu tutumu Rus merkezine bağlı şehirlerdeki yöneticilerin büyük Rusya düşüncesini savunmasına sebebiyet verdi (Resulzade, 1990: 37).

1917 yılında Rus ihtilaliyle birlikte Rus yönetiminden ayrılıp bağımsız yaşamak isteyen toplulukların temsilcileri çeşitli kongrelerde kendi ülkelerinin bağımsız olması için önerilerde bulundu. Moskova'da yapılan kongrede önerilerde bulunan temsilciler arasında görüş bildiren Azerbaycan Türkü Mehmet Emin Resulzade ve Ali Merdan Topçubaşı da bulunmaktaydı. Bolşevik hükümetinin karşı çıkmasına rağmen halkını ve ülkesini bağımsızlığa kavuşturmak isteyen aydınlar müstakil yönetimin ortaya çıkması için faaliyete geçti. Bolşeviklerin kongre yapmasına izin vermediği ancak üyelerinin belirlendiği kurucu meclisin temsilcileri ülkelerine döndü. İçlerinde Güney Kafkasya seçim bölgesinde yer alan Azerbaycan Türkü temsilcilerinin de bulunduğu temsilciler kendi ülkelerinin geleceğini kendilerinin belirlemesi kararını aldılar. Tiflis'te Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Türkü temsilciler 22 Nisan 1918 yılında toplandı. Toplantı sonucunda ortak karar alan milletvekilleri Seym ismini verdikleri parlamentoda Güney Kafkasya Federal Demokratik Cumhuriyetini deklare ettiler. Cumhuriyetin mevcudiyetinin korunması konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkması bu birliğin kısa sürede dağılmasına neden oldu. Federasyondan ayrılan Gürcistan 26 Mayıs 1918 yılında, Ermenistan da 28 Mayıs 1918 yılında bağımsızlığını deklare etti (Saray, 2019: 36-37).

Azerbaycan Türkü temsilciler de kendilerini Azerbaycan'ın milli şurası olarak ilan etti. Milli şuranın başkanlığında Müsavat Partisinin başkanı Mehmet Emin Resulzade seçildi. Tiflis'te 28 Mayıs 1918 yılında milli şura Azerbaycan Cumhuriyetini ilan etti. Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra hükümeti kurma vazifesi Fethali Han Hoyluya verildi. Fethali Han kabinede Nesip Yusufbeyli'ye milli eğitim ve maliye bakanlığını, Halil Hasmammedova'ya adalet bakanlığını, Mehmet Hasan Hacinski'ye dışişleri bakanlığını, Ekber Şeyhülislamova'ya tarım ve işçi bakanlığını, Hudadat Melikaslonova'ya ulaştırma ve haberleşme bakanlığını, Mehmet Yusuf Caferova'ya ticaret ve sanayi bakanlığını, Cemo Hacinski'ye devlet nezareti bakanlığını, Hüsrevpaşa Sultanova'ya savunma bakanlığı görevini verdi. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kabinede görev alacak kişiler belirlendikten sonra dış işleri bakanlığı bağımsızlıklarını tüm dünyaya ilan etmek için 30 Mayıs 1918 yılında ülkelerin İstanbul,

Moskova, Paris, Tahran, Bükreş gibi merkezi yönetim şehirlerine telgraf gönderdi (Şimşir, 2018:230).

Tarihte kurulan ilk İslam cumhuriyeti unvanına sahip Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti Bakü'nün işgal altında olması nedeniyle Gence şehri oldu (Resulzade, 1990:5-49). Bakü şehrinin İngiliz işgalinden kurtulması için destek arayan Azerbaycan hükümeti temsilcileri Mehmet Emin Resulzade, Hasmemedov ve Sefikürdski Osmanlı Devleti hükümdarı IV. Mehmet'ten yardım istemek için İstanbul'a gitti. İstanbul'a geldiklerinde 15 Eylül 1918 yılında Bakü'nün İngilizlerden kurtulduğuna dair bilgi aldılar. Bu bilgiyi Osmanlı Devleti ordusunda görev yapan harbiye nazırı Enver Paşa, Resulzade'yi arayarak verdi. Türk ordusunun kahramanca savaşıp kan akıtan İngilizlerden geri aldığı Bakü şehrine Azerbaycan Kuvayi Milli ordusu büyük mutlulukla girdi. Böylece Bakü şehri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni başkenti oldu. Bakü'nün kurtarılmasını imkânsız gören ancak kurtarıldıktan sonra politikalarını değiştiren batılı devletler Bakü'ye elçilerini gönderip ekonomik çıkarları için Azerbaycan coğrafyasının kaynaklarını kullanmanın yollarını aradılar. Avusturya Macaristan temsilcileri 1918 yılının Eylül ayında Bakü şehrine geldi. Almanya'yı temsilen askeri ve ticari sözcü Von Der Golts Bakü'ye geldi. Almanya, pamuk ve petrol ticaretinde kendilerine ayrıcalık tanınmasını istiyordu. Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti halkının her alandaki bütün menfaatlerini korumayı amaçladığından Almanya hükümetinin politikası geçerliliğini yitirdi (Resulzade, 1990: 51; Şimşir, 2018:230-231).

Azerbaycan şehri Bakü'nün İngilizlerden kurtarılmasından sonra Bolşevikler ile Bakü Sovyeti'nde yer alan kişiler Bakü şehrinde ayrıldı. İngilizlerin tamamen Bakü'den ayrılması Mondros Mütarekesinden sonra 1919 yılının Ağustos ayında gerçekleşti. Böylece Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız şekilde çalışmalarına devam etti. Azerbaycan hükümeti parlamentoda 120 milletvekilin bulunmasına karar verdi. Ermenilerin bu kararı protesto etmesi nedeniyle 93 milletvekili 7 Aralık'ta yapılan toplantıya katıldı. Aralık 1918 yılında yapılan toplantıda katılan milletvekillerinden 32 kişi müsavat, 11 kişi sosyalist, 11 kişi ittihat, 10 kişi ahrar, 7 kişi tarafsız, 5 kişi çeşitli ulusları, 5 kişi Rus fraksiyonu, 4 kişide bağımsızları temsil etti (Şimşir, 2018 :231).

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra hükümet halkın adil şekilde yönetilmesi için ekonomi, eğitim, hukuk gibi bir çok alanda kanunlar çıkardı. Vergiler halkın gelir artışına göre belirlendi. Devlete ait banka kuruldu. Çiftçilerin maddi ihtiyacını karşılamaları için emanet ve kredi sandığı kuruldu. Ticari hayata uygun bankalarla kredi verecek kurumlar oluşturuldu. Büyük toprakların tamamı sahiplerinden alınarak o toprağı eken çiftçiye verildi. Toprakların köylülere verilmesiyle birlikte, çiftçilerin her türlü ihtiyaçları için gerekli düzenlemeler yapıldı. Yapılan yeni düzenlemelerle Rus Çarlık rejiminin Azerbaycan topraklarında uyguladığı toprak rejimiyle ilgili kanunlar ve diğer uygulamalar kaldırıldı (Baykara, 1975: 278-279).

27 Haziran 1918 yılında Türkçe devletin resmi dili kabul edildi. Bu dönemden sonra okullarda verilecek eğitimin Türkçe yapılması kararı hükümet tarafından alındı. Azerbaycan Eğitim Bakanlığınca orta dereceli okullarda ders programlarına ilişkin düzenleme yapacak komisyon kuruldu. Yapılan düzenlemede Türkçülük fikrinin güçlenmesi ile Azerbaycan halkına milli kimlik kazandırmak amaçlanmaktaydı. Azerbaycan'da eğitim alanında yapılan önemli çalışmalardan biri de 1919 yılında parlamento tarafından kabul edilen Azerbaycan Devlet Üniversitesinin kurulması oldu (Süleymanlı, 2006: 133-134).

Azerbaycan hükümeti, Osmanlı Devleti'nden hem alanında uzman öğretmenlerin Türkiye'den Azerbaycan'a ders vermek için gelmesini hem de Azerbaycan okullarında okutulacak ders kitapları için emsal teşkil edecek kitapların gelmesini sağlayacak olan 17 Temmuz 1918 yılında bir kararname çıkardı. Bu kararname üzerine o dönemde İstanbul'da olup Azerbaycan hükümetini temsil eden Ali Merdan Topçubaşov, Osmanlı Devleti'nin eğitim işlerinden sorumlu maarif nazırlığının temsilcisi Rıza Tevfik'le görüştü. Bu görüşme sonucunda 50 kişiye yakın öğretmen Osmanlı Devletinin başkenti İstanbul'dan Azerbaycan Cumhuriyetinin başkenti Bakü'ye gelip ders verdi. Ayrıca bu öğretmenler Azerbaycan'da yeni müfredatın hazırlanmasına da katkı sağladı. Azerbaycan halkının kullandığı Arap Alfabesinin değiştirilmesi konusunda çeşitli çalışmalar yapıldı. Arap alfabesi yerine Latin alfabesinin kullanılması hakkında demokratik şekilde çeşitli kamu kurumlarında görev yapanların düşüncesi alındı. Basın aracılığıyla konu gündeme getirilip münakaşa edildi. Konuyla ilgili tasarılar parlamentoda sunuldu. Ancak siyasetin belirgin şekilde farklılaşması nedeniyle alfabe değişikliğinde kesin sonuç alınmadı (Süleymanlı, 2006: 135-137).

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan bir diğer yenilik de din ve devletin birbirinden ayrılmasıdır. Ayrıca 1905 yılında Rus ihtilali zamanında yapılan Rusya Müslümanları kongresinde Ali Merdan Topçubaşı'nın önerisiyle Şii ve Sünni mezhep ayrımının kaldırılması Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etti. Dini mezheplerin temsilcilerinden oluşan "Meşihatı İslamiye" adıyla idari yapı meydana getirildi. Şii ve Sünni mezhebin temsilcileri halkın arasında dolaşp mezhep anlaşmazlığının sona erdiğini belirterek bu durumu İslam tarihinden örnekler ile açıkladı (Baykara, 1975: 279).

Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduktan sonra yapılan birçok yeniliğin uygulanması 27 Nisan 1920 yılında Rus XI. Kızıl Ordusunun Azerbaycan'a gelerek Bakü ve Gence'yi ele geçirmesiyle son buldu. Azerbaycan 1920 yılından itibaren 1991 yılına kadar Rusya'nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adını verdiği yönetim şekliyle yönetildi. Kızıl ordu Bakü'yü işgal ettiğinde Mehmet Emin Resulda ile Abbaskulu Kasımkade, Lahıç bölgesine kaçtı. Ruslar tarafından yapılan aramada saklandıkları Kara Meryem köyünde bulundular. Sovyet yönetiminin Azerbaycan'daki baş yöneticisi Nermin Nerimanov'un teşebbüsüyle Bakü şehrine getirildiler. Çarlık yönetimi zamanında Resulzade'nin yardım ettiği Stalin, Resulzadeyle görüşerek Moskova'ya gitmesini söyledi. Stalin'in tavsiyesini kabul eden Resulzade Moskova'ya gitti. Bir süre sonrada Müsavat Partisi üyesi Abbaskulu Kasımkade de Moskova'ya gitti (Attar ve Şimşir, 2013: 111-118).

Abbaskulu Kasımkade Moskova'da bir süre kaldıktan sonra Azerbaycan'ın Bakü şehrine sonrada İran'a iltica etti. Resulzade de Moskova'da uzun süre kalmayarak aydınların teşebbüsleriyle önce Finlandiya'ya ardından Almanya'ya oradan da Paris'e geçti. 1922 yılında İstanbul'a gelen Resulzade, burada da faaliyetlerde bulundu. Türkiye'de Azerbaycan aydınlarının bir araya geldiği siyasi örgütlenmeler meydana geldi. Bu örgütlenmelerden biri Resulzade'nin başkanlığını yaptığı Azerbaycan Ulusal Cephesi bir diğer adıyla Azerbaycan Milli Merkeziydi. Bu teşkilat Azerbaycan dışında yaşayan siyasetle uğraşan aydınları içermekteydi (Attar ve Şimşir, 2013: 119-125).

Resulzade Türkiye'de yaşadığı dönemde Odlu Yurt, Yeni Kafkasya, Azeri Türk dergilerinde siyaset, edebiyat ve tarihle ilgili konularda yazılar kaleme aldı. Azerbaycan

Cumhuriyeti isimli kitabı yazdı. Resulzade bir süre sonra Türkiye’de bulunan Rus elçiliğinin, Türkiye hükümetine zorluk çıkaracağı düşüncesiyle tekrar Avrupa’ya gitti. Almanya’da kaldığı dönemde Kurtuluş dergisini ve İstiklal gazetesini çıkararak ülkesi Azerbaycan ile ilgili mücadelesine yayın hayatıyla devam etti. 2. dünya savaşı yıllarında sıkıntı çeken Resulzade birçok yerde kaldıktan sonra kendisine en uygun yaşam sunacak ülke olan Türkiye’ye döndü. Türkiye’ye geldiğinde Ankara ve İstanbul’da faaliyetlerine devam etti. 1949 senesinde kanunlara uyarak Azerbaycan Kültür Derneği’ni kurdu. Bu derneğin yayınladığı Azerbaycan dergisini 1952 yılının Nisan ayında çıkardı. 1955 yılında Ankara’da vefat etti (Attar ve Şimşir, 2013: 188- 189).

SONUÇ

Ruslar 19. yüzyıldan itibaren Azerbaycan topraklarını işgal etti. Bu işgal altında daha fazla yaşamak istemeyen Azerbaycan halkı ve aydınları mücadelede etti. Onlar çok fazla kişinin kanının dökülmesi pahasına hiçbir zaman bağımsızlık mücadelesinden vazgeçmedi. Azerbaycan aydınlarının bağımsız yaşamak istemelerinin yanı sıra Azerbaycan’ı diğer ülkelerin yönetim ve refah seviyesine ulaştırmak istemesi de bu mücadelede etkin rol oynadı. Azerbaycan’ın diğer ülkelerle aynı seviyeye gelmesi için verilen mücadele 19. yüzyılda siyasi alanda ve edebi alanda uzmanlaşan aydınlarla başladı. 20. yüzyılda da bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla zirveye ulaştı.

Azerbaycan Cumhuriyeti’nin bağımsızlığı uzun sürmese de tarihte ilk defa kurulan Müslüman Türk cumhuriyeti unvanına sahiptir. 1918-1920 yılları arasında varlığını sürdüren bu devletin kurucuları Azerbaycan halkının refah içinde yaşaması için uğraşan kişilerdi. Cumhuriyet kurulduktan sonra mecliste söylenen “bir kere yükselen bayrak bir daha inmez” sözü Mehmet Emin Resulzade’nin ve arkadaşlarının cumhuriyet yönetimi altında bağımsız yaşama isteklerinin en güzel örneklerinden biridir. Azerbaycan aydınları vatanlarını çok sevip mücadele etse de Rus Kızıl Ordusuna karşı koyamayarak 1920 yılında yine Rus yönetimi altında yaşamak zorunda kaldı. Rusya için Azerbaycan coğrafyası ekonomik yönden gelir kaynağıydı. Bu nedenle Rusya Azerbaycan’ın bağımsız kalmasına müsaade etmedi. Böylece Azerbaycan 1920-1991yılları arasında 71 yıl daha Rus yönetiminde kaldı. Azerbaycan’ın yeniden Rus yönetimine geçmesiyle birlikte sürgün hayatı yaşayan Resulzade ömrü boyunca ikamet ettiği yerlerde Azerbaycan için süreli yayınlarda yazdığı makalelerle ve meydana getirdiği kuruluşlarla mücadelesine devam etti. Mehmet Emin Resulzade de ömrünü ülkesine adanmış için her türlü cefaya katlanan aydınlardan biriydi.

Yazarlık Katkısı

Yazarların katkısı %50 / %50’dir.

Etik Kurul Beyanı

Çalışma saha çalışması gerektirmediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

KAYNAKÇA

- Attar, A., & Şimşir, S. (2013). *Tarihten günümüze Türkiye’de yaşayan Azerbaycan Türkleri*. Berikan Yayınevi.
- Baykara, H. (1975). *Azerbaycan istiklal mücadelesi tarihi*. Gençlik Basımevi.
- Bəşiroğlu, Ə. (2012). *Hamının sevimlisi* (H. Z. Tağıyev hakkında). Təknur.
- Güngör, E. (2011). *Türkistan’da fikir akımları*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- İsmailov, M. (2014). *İlk çağlardan xx. yüzyıl başlarına kadar Azerbaycan tarihi*, (Çev.: Vefa Kurban). IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mehmetzade, M. B. (1991). *Milli Azerbaycan hareketi*. Ankara Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan cumhuriyeti (keyfiyeti teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)*. Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Rəsulzadə, M. Ə. (2009). *Milli birlik*. “Çıraq” Nəşriyyatı.
- Saray, M. (2019). *Yeni Türk cumhuriyetleri tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Süleymanlı, E. (2006). *Milletleşme sürecinde Azerbaycan Türkleri*. Ötüken Yayınları.
- Şimşir, S. (2018). *Türk dünyası tarihi*. Post Yayınları.
- Yaqublu, N. (1999). *Azərbaycan milli istiqlal mübarizəsi və Məhəmməd Əmin Rəsulzadə*.